

lexe gebundene Bestandteil der Rede (Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, Halle, 1905, str. 30). Definice 1, jež vlastně činí nemožnými tzv. distanční kompozita, je zcela ve shodě s tím, co napsal jsem o složeninách a sdruženích ve Sborníku filologickém 1910. Definice Dittrichova (Idg. Forschungen 25, str. 16) směřuje kritéria formální a obsahové.

6) Franzovu výkladu, že ye je tu zeslabený tvar z you, podporují rýmy na -i z -ē (viz Viëtor, A Shakespeare Phonology, Carburg 1906, str. 162 - 3).

7) Je spravedливо, abych konstatoval, že rozdíl mezi statickými a dynamickými problémy jazykozpytnými poprvé mi ostře a myslí zatanul, když jsem za universitních studií četl Masarykovy poznámky o jazykozpytu v jeho Konkrétní logice.

TEZE

PŘEDLOŽENÉ PRVÉMU SJEZDU SLOVANSKÝCH FILOLOGŮ V PRAZE 1929 *

1.

Metodické problémy

plynucí z pojetí jazyka jako systému
a význam tohoto pojetí pro jazyky slovanské

(synchronická metoda a její poměr k metodě diachronické, srovnávání strukturální proti srovnávání genetickému, nahodilost či zákonitá souvislost vývojových jevů jazykových).

a) P o j e t í j a z y k a j a k o f u n k č n í h o
s y s t é m u .

Jazyk jako výsledek lidské činnosti sdílí se s ní o záměrnost. Ať analyzujeme jazyk jako výraz nebo jako sdělení, úmysl mluvčího jest vysvětlení, které je nejvíce nasnadě a je nejpřirozenější. Proto jest při lingvistické analýze dbáti stanoviska funkčního. Z funkčního stanoviska je jazyk systémem účelných výrazových prostředků. Žádnému jazykovému jevu nelze porozuměti bez ohledu na systém, k němuž náleží. Ani lingvistika slovanská se nemůže vyhýbati tomuto aktuálnímu komplexu problémů.

b) Ú k o l y s y n c h r o n i c k é m e t o d y : j e -
jí p o m ě r k m e t o d ě d i a c h r o n i c k é .

Podstatu a povahu jazykového systému lze nejlépe poznati synchronickým rozbořením jazyků dnešních, které jediné poskytují úplný materiál a které lze přímo prožívat. Neaktuálnějším a také nejzanedbávanějším úkolem slovanské lingvistiky je tudíž vypracování lingvistické charakteristiky dnešních jazyků slo-

*) Původně vydáno jako sjezdový materiál pod záhlavím: I. Sjezd slovanských filologů v Praze 1929 - 1er congrès des philologues slaves à Prague 1929. Sekce II. - Section IIème. - These k diskusi - Propositions 1 - 9. - Úsek 10. vyšel v tezích Sekce III. - Section IIIème jako These k diskusi - Propositions 2a a 2b.

vanských. Bez takovéhoho postupu není hlubší studium jazyků slovanských vůbec možné.

Pojetí jazyka jako funkčního systému jest třeba dbáti i při studiu minulých stadií, ať jde o jejich rekonstrukci nebo o zjišťování vývoje. Nelze klásti nepřekonatelné hráze mezi metodu synchronickou a diachronickou tak, jako to činí škola ženevská. Mají-li býti v synchronické lingvistice hodnoceny prvky jazykového systému z hlediska jejich funkcí, nemůžeme ani změny v jazyce posuzovati bez ohledu na systém, který je těmito změnám podroben. Nelogické by bylo předpokládati, že změny jazykové jsou jen rušivými zásahy bez účelu, heterogenní z hlediska systému. Změny jazykové mají zhusta zření na systém, na jeho stabilizaci, rekonstrukci atd. Diachronické bádání tedy nejenom že nevyklučuje pojmy systému a funkce, nýbrž naopak bez ohledu na tyto pojmy je neúplné.

Z druhé strany nemůže ani synchronický popis naprosto vyloučiti pojem evoluce, neboť i v úseku synchronicky pojatém existuje vědomí stadia mizejícího, přítomného a nastávajícího; stylistické prvky, prožívané jako archaismy, dále rozlišování tvarů produktivních a neproduktivních jsou doklady jevů diachronických, jež nelze odkliditi z lingvistiky synchronické.

c) N o v é m o ž n o s t i u ž i t í s r o v n á v a c í m e t o d y .

Až doposud srovnávací zkoumání slovanských jazyků se omezovalo jenom na problémy genetické, především na shrnování společných prvků. Metody srovnávací musí však býti využito širše; je to metoda povoláná k tomu, aby odhalovala strukturální zákonitost jazykových systémů a jejich vývoje. Vděčným materiálem pro srovnávání takovéhoho typu jsou nejen jazyky nepřibuzné nebo přibuzné jen vzdáleně, svou strukturou co nejvíce rozdílné, nýbrž také jazyky jedné rodiny, např. jazyky slovanské, které jeví v svém historickém vývoji ostré rozdíly na pozadí podstatných a četných shod.

Důsledky strukturálního srovnání jazyků příbuzných.

Srovnávací zkoumání vývoje slovanských jazyků krok za

krokem ruší představu o nahodilém a epizodickém rázu konvergentního a divergentního vývoje, který se vyskytl v dějinách těchto jazyků. Odhaluje zákonitou spojitost mezi jednotlivými fakty konvergentními a divergentními. Vývoji slovanských jazyků by se takovýmto zkoumáním dostalo jeho typologie, to jest shrnutí řady změn vzájemně souvisících v jeden celek.

Poskytující z jedné strahy cenný materiál pro všeobecný jazykozpyt, z druhé strany obohacující dějiny jednotlivých jazyků slovanských, definitivně odklízí neplodnou a fiktivní metodu dějin izolovaných jevů, odhaluje základní tendence vývoje jednoho nebo druhého jazyka a umožňuje vydatněji užívati principu relativní chronologie, jež jest spolehlivější než nepřímé chronologické údaje čerpané z památek.

Oblastní skupiny.

Odhalování tendencí ve vývoji jednotlivých slovanských jazyků v různých dobách a konfrontace těchto tendencí s tendencemi ve vývoji jazyků sousedních, slovanských i neslovanských (např. jazyků ugrofinských, jazyka německého, jazyků balkánských kteréhokoliv původu), poskytne materiál pro soubor důležitých otázek o oblastních skupinách různého rozsahu, do kterých vstupovaly jednotlivé jazyky slovanské průběhem svých dějin.

d) Z á k o n i t á s o u v i s l o s t j a z y k o v ý c h j e v ů v ý v o j o v ý c h .

Ve vědách vývojových, k nimž náleží i historický jazykozpyt, ustupuje dnes koncepcie jevů náhodně vzniklých - třeba pak důsledně uskutečňovaných - pojmu zákonité souvislosti vývojových jevů (nomogeneze). Proto také ve výkladu změn gramatických a fonologických teorie konvergentního vývoje zatlačuje koncepcie expanze mechanické a nahodilé.

Její důsledky 1. pro expanzi jevů jazykových.

Ani expanze jevů jazykových měnících zasažený jazykový systém se neděje mechanicky, nýbrž je určována pohotovostí při-

jímajících, která se projevuje shodně s tendencí vývoje. Tím ztrácí zásadní význam spory o to, jde-li v konkrétním případě o změnu šířící se ze společného ohniska nebo o jev vyplývající z konvergentního vývoje.

2. pro problém rozpadnutí prajazyka.

Tím se mění smysl problému o rozpadnutí prajazyka. Měřítkem pro jednotu prajazyka je míra, v jaké jsou dialekty schopny prožívat společné změny. Vycházejí-li tyto konvergence z jednoho ohniska či nikoli, je věc vedlejší a těžší řešitelná. Dokud konvergence převládají nad divergencemi, je výhodné předpokládati konvenčně prajazyk. Z tohoto stanoviska lze řešiti i otázku o rozpadnutí slovanského prajazyka. Pojem jednoty jazykové, jehož tu bylo užito, jest ovšem jen metodický pojem pomocný, určený pro bádání historické, a nehodí se pro lingvistiku aplikovanou, v níž je kritérium jednoty jazykové dáno poměrem mluvčího kolektiva k jazyku, nikoliv objektivními příznaky jazykovými.

2.

Úkoly zkoumání jazykového systému, zvláště slovanského.

a) B á d á n í o z v u k o v é s t r á n k e j a z y k a .

Význam stránky akustické.

Problém záměrnosti fonologických jevů nutně vede k tomu, že při zkoumání vnější stránky těchto jevů je nutno zkoumati je na prvním místě z hlediska akustického, protože mluvčí má na zřeteli představu akustickou, nikoliv motorickou (např. nezáleží na různých podrobnostech v artikulaci čes. ř, rus. л a pod. při stejném výsledku akustickém).

Nutnost rozlišovat zvuk jako objektivní fyzikální fakt, jako představu a jako prvek funkčního systému.

Instrumentální záznam objektivních akustických i motoric-

kých předpokladů subjektivních akusticko-motorických představ jest cenný jako ukazatel objektivních korelátů hodnot jazykových. Mají však tyto objektivní předpoklady jen nepřímý vztah k lingvistice a nesmějí se proto ztotožňovati s jazykovými hodnotami.

Avšak i subjektivní akusticko-motorické představy jsou prvky jazykového systému jen v té míře, v jaké plní v daném jazykovém systému funkci významového rozlišování. Senzuální obsah takových fonologických prvků jest méně podstatný než jejich vzájemné vztahy v systému (strukturální zásada fonologického systému).

Základní úkoly synchronické fonologie.

1. Je třeba charakterizovati fonologický systém, totiž stanoviti souhrn nejjednodušších akusticko-motorických představ, významotvorných v daném jazyce (fonémát); při tom je nutno specifikovati vztahy mezi fonématy, totiž stanoviti strukturní schema daného systému; zvláště je důležité vymeziti jako speciální typ významotvorných rozdílů fonologické korelace. Fonologickou korelací tvoří řada párů protilehlých fonémát, lišících se podle stejného principu, který může býti myšlen, jsa abstrahován od každého z těchto párů (např. v rušt. jsou tyto korelace: dynamická přízvučnost ↔ nepřízvučnost samohlásek, znělost ↔ neznělost souhlásek, měkkost ↔ tvrdost souhlásek; v češt.: délka ↔ krátkost samohlásek, znělost ↔ neznělost souhlásek).

2. Je třeba určiti kombinace fonémát realizované v daném jazyce naproti všem kombinacím těch fonémát teoreticky možným, variace pořádku v jejich seskupování a rozsah těchto kombinací.

3. Má se určiti také stupeň, v kterém se jich využívá, hustota, v které se realizují daná fonémata a dané kombinace fonémát různého rozsahu; má býti rovněž prozkoumáno zatížení různých fonémát a kombinací fonémát v daném jazyce.

4. Důležitým problémem lingvistiky, zvláště slovanské, je m o r f o l o g i c k é v y u ž i t í f o n o l o g i c -

k ý c h r o z d í l ů (morfofonologie nebo zkráceně morfo-
nologie). Složitě představy dvou nebo více fonémát schopných
podle podmínek morfologické struktury slova se navzájem zamě-
ňovat uvnitř téhož morfématu, totiž morfonémata, mají podsta-
tnou úlohu v slovanských jazycích (např. v rušt. je morfonéma
k/č v ruk/č - ruka, ručnoj).

Je nutno přesně synchronicky stanoviti všechna morfoné-
mata pro každý slovanský jazyk nebo dialekt a místo, které da-
né morfonéma může zaujímatí uvnitř morfématu.

Naléhavým problémem slavistiky je provésti naznačený fo-
nologický a morfonologický popis u všech slovanských jazyků a
jejich dialektů.

b) B á d á n í o s l o v ě a o s p o j e n í
s l o v .

Nauka o jazykovém pojmenování - slovo.

Slovo ze stanoviska funkce je výsledkem jazykové činnos-
ti pojmenovací, která se leckdy nerozlučně mísí s činností u-
souvztažňovací (syntagmatickou). Jazykozpyt, který analyzoval
řeč jako objektivovaný fakt mechanický, popíral často vůbec
existenci slova, avšak ze stanoviska funkčního samostatná exis-
tence slova je zcela zřejmá, třebaže se jeví v různých jazycích
v různé intenzitě a je faktem jen potenciálním. Činností pojme-
novací rozkládá si řeč skutečnost, ať vnější nebo vnitřní, re-
álnou nebo abstraktní, v elementy jazykově postižitelné.

Každý jazyk má svůj vlastní systém pojmenování: užívá
různých forem pojmenovacích, a to v různé intenzitě, např. od-
vozování slov, komponování slov a pevných slovních spojení
(tak v slovan. jazycích, zejména v řeči lidové, nová substan-
tiva se tvoří většinou odvozováním), má vlastní pojmenovací
klasifikaci a vytváří si svou charakteristickou zásobu slovní.
Pojmenovací klasifikace se projevuje především soustavou slov-
ních kategorií, jejíž rozsah, určitost a vzájemný vztah je
třeba pro každý jazyk zkoumat zvlášť. Kromě toho jsou rozdíly
klasifikační také uvnitř jednotlivých kategorií slov: u sub-

stantiv např. kategorie rodu, životnosti, čísla, stupně urče-
nosti atd., u sloves kategorie rodu, životnosti, čísla, stup-
ně určenosti atd., u sloves kategorie slovesného rodu, vidu,
času atd.

Nauka o pojmenování analyzuje zčásti stejné jevy jazyko-
vé jako tradiční nauka o tvoření slov (kmenosloví) a tzv.
skladba v užším smyslu (nauka o významu druhů a tvarů slov-
ních), ale funkční pojetí umožňuje spojovati jevy oddělované,
určovati systém jednotlivých jazyků a výklad tam, kde starší
metody jen konstatovaly, např. u funkcí forem časových v ja-
zycích slovanských.

Rozborem forem jazykového pojmenování a pojmenovacích
klasifikací není ještě ráz zásoby slovní v jistém jazyce do-
statečně určen. K její charakteristice je třeba ještě zkoumatí
průměrný rozsah a průměrnou určitost významovou u jazykových
pojmenování vůbec i u jednotlivých pojmenovacích kategorií
zvlášť, určití pojmové oblasti, které jsou ve zkoumané zásobě
slovní zvlášť výrazně zastoupeny, stanoviti úlohu afektivnos-
ti jazykové na jedné straně, zvýšenou intelektualizaci jazyka
na druhé straně, zjišťovati způsob, jak se zkoumaná zásoba
slovní doplňuje (např. přejímáním nebo překládáním cizích fo-
rem pojmenování) aj., tj. zkoumatí jevy, kterými se zabývá
tzv. sémantika.

Nauka o usouvztažňování - spojení slov (syntax).

Spojení slov, nejde-li o spojení pevné, je výsledkem čin-
nosti usouvztažňovací, která se ovšem také leckdy projevuje
formou slova jednoho. Základním aktem usouvztažňovacím a záro-
veň vlastním aktem tvořícím větu je predikace. Proto syntax
funkční zkoumá především predikační typy, všímajíc si při tom
i formy a funkce gramatického subjektu. Funkce subjektu nejlé-
pe vysvítá srovnáním aktuálního členění věty v thema a výpověď
s formálním členěním v gramatický subjekt a predikát; např.
ukazuje se, že gramatický subjekt v češtině není tak thematic-
ký jako gramatický subjekt ve franštině nebo angličtině a že

aktuální členění věty nezmechanizovaným slovosledem v češtině v thema a výpověď umožňuje odklizení rozpor mezi thematem a gramatickým subjektem, který jiné jazyky odklizejí jinak, na př. pasívem.

Funkční pojetí umožňuje poznávati vzájemnou souvislost jednotlivých syntaktických forem (srov. uvedenou souvislost mezi thematickou povahou gramatického subjektu a rozvojem pasívní predikace) a tím umožňuje poznávati jejich systémovou sounáležitost a koncentrovanost.

Morfologie (nauka o systémech forem slovních i skupinových).

Útvary slovní a útvary slovních skupin, vyplývající z jazykové činnosti pojmenovací a usouvztažňovací, seskupují se v jazyce v systémy povahy formální. Tyto systémy zkoumá morfologie, ovšem v širším slova smyslu, která se neřadí k nauce o pojmenování a o usouvztažňování jako disciplína paralelní (tradiční kmenosloví, morfologie, syntax), nýbrž obojí nauku protíná.

Tendence tvořící systém morfologický mají dvojí směr soudržnosti: udržeti ve formálním systému jednak tvary různé podle funkcí, v kterých se objevuje nositel téhož významu, jednak tvary nositelů různých významů, určované touž funkcí. Pro každý jazyk zvláště je třeba určití sílu obou těchto snah i rozsah a uspořádání systémů, které jsou jimi ovládané.

V charakteristice morfologických systémů třeba konstatovati sílu a rozsah principu analytického a syntetického ve vyjadřování jednotlivých funkcí.

3.

Problémy bádání o jazycích různých funkcí, zvláště v jazycích slovanských.

a) O f u n k c í c h j a z y k a .

Zkoumání jazyka vyžaduje, aby se přesně dbalo rozmanitosti funkcí jazykových a způsobů, jak se realizují v daném pří-

padě. Bez ohledu na tyto funkce a způsoby je synchronická i diachronická charakteristika kteréhokoliv jazyka zkreslená a do značné míry i fiktivní. Podle těchto funkcí a způsobů se mění hlásková i gramatická struktura jazyka i jeho lexikální složení.

1. Je třeba rozlišovat řeč vnitřní a řeč projevenou. Projevená řeč je pro většinu mluvících jen speciální případ, poněvadž se častěji myslí v jazykových formách než mluví; proto je mylné zevšeobecňovati a přeceňovati význam vnější zvukové stránky pro jazyk a je třeba všimati si zvláště potenciálních jevů jazykových.

2. Příznaky důležitými pro charakteristiku jazyka je intelektuálnost anebo emociálnost jazykových projevů. Oba tyto příznaky se buď prolínají aneb jeden z nich nad druhým převládá.

3. Intelektuální řeč projevená má převážně určení sociální (totiž je určena pro styk s někým); řeč emociální mívá též určení sociální, totiž chce vyvolati jisté emoce v posluchači (řeč emotivní), anebo je vybití emoce, jež se děje bez zřetele na posluchače.

V úloze sociální je třeba rozlišovati řeč podle vztahu mezi ní a mimojazykovou skutečností: má buď funkci sdělovací, totiž je namířena na předmět vyjádření, aneb funkci poetickou, totiž je namířena na vyjádření samotné. Při řeči ve funkci sdělovací je třeba rozlišovati dva směry gravitační: jeden, kde řeč je situační, totiž spoléhá na doplnění mimojazykovými prvky (řeč praktická), druhý, kde se řeč snaží tvořiti co nejzavřenější celek se snahou po úplnosti a přesnosti, po slovech-termínech a po větách-soudech (řeč teoretická neboli formulační).

Je žádoucí zkoumati formy řeči, v nichž má úplnou převahu jedna funkce, a formy, v nichž se prolínají funkce několikeré; při tom základní je otázka o různé aktuální hierarchii funkcí.

Každá funkční řeč má svůj systém konvencí - vlastní jazyk ("langue"); je proto nesprávné ztotožňovati některou funkci

s jazykem ("langue") a jinou s aktuálním mluvením ("parole" - podle terminologie de Saussureovy), např. intelektuální s jazykem ("langue") a emociální s aktuálním mluvením ("parole"), atp.

4. Způsoby jazykových projevů jsou: jednak projev ústní, pro nějž jest dalším dělidlím okolnost, zda vidí posluchač mluvícího či nikoliv, jednak projev psaný, a za druhé řeč střídavě přerušovaná (dialogická) a řeč jednostranně souvislá (monologická). Je důležité stanovit, které způsoby se s kterými funkcemi spojují a do jaké míry.

Je třeba soustavně zkoumat též posunky doprovázející a doplňující projevy ústní při přímém styku s posluchačem; ty jsou důležité pro problém oblastních jazykových skupin.

5. Významným činitelem pro vrstvení jazyka jest poměr mezi účastníky jazykového styku: stupeň jejich soudržnosti sociální, společenství odborové, teritoriální, rodové a rodinné, a pak příslušnost mluvících k několika kolektivním celkům, projevujícím se v míšení jazykových systémů v jazycích měst. Sem patří problém jazyků pro styk interdialektický (tzv. jazyků obecných), jazyků zvláštních, jazyků přizpůsobených pro styk s cizojazyčným prostředím a problém jazykového rozvrstvení v městech.

Je třeba i v diachronické lingvistice věnovati pozornost pronikavému vzájemnému vlivu těchto jazykových útvarů, a to nejen vlivu teritoriálnímu, nýbrž také vlivu různých jazyků funkčních, různých způsobů jazykového projevu a jazyků různých skupin a celků.

Studium této funkční dialektologie v oboru slovanských jazyků není skoro ještě ani započteno, např. dosud úplně postrádáme poněkud soustavnějšího zpracování prostředků jazykové emociálnosti. Neodkladně by mělo býti organizováno studium jazyků v městech.

b) O jazyce spisovném.

Politické, sociálně hospodářské a náboženské podmínky jsou při vytváření spisovných jazyků jen vnějšími činiteli;

pomáhají vysvětlovati, proč spisovný jazyk vyšel právě z jistého nářečí, proč v jisté době vznikl a se ustálil, ale nevysvětlují, proč se odlišil a v čem se odlišuje od jazyka lidového.

Toto rozlišení nelze viděti jen v konservativnosti jazyka spisovného; jednak, je-li často spisovný jazyk konservativní v systému gramatickém a fonologickém, jest v slovníku stále tvůrčí, jednak nikdy nereprezentuje jen minulý stav některého místního dialektu.

Odlišení spisovného jazyka je způsobeno jeho úlohou, zvláště většími požadavky na něj kladenými než na řeč lidovou; spisovný jazyk vyjadřuje kulturní a civilizační život (postup i výsledky myšlení vědeckého, filosoficko-náboženského, sociálně politického a administrativně právního). Tento úkol spolu s jeho cílem odborného poučení a formulování především rozšiřuje aměň (intelektualizuje) jeho zásobu slovní; potřeba vyjadřovati se o věcech, které nemají přímý vztah k reálnému životu, a o věcech nových vyžaduje nových výrazů, kterých lidový jazyk nemá nebo neměl do té doby; také potřeba vyjadřovati se o známých věcech i z reálného života přesně a souhrnně vede k snaze po slovech-pojmech, po výrazech pro logické abstrakce a k přesnějšímu vymezení logických kategorií prostředky jazykovými.

Tuto intelektualizaci spisovného jazyka působí také potřeba vyjadřovati vzájemnou souvislost a složenost myšlenkových pochodů - což se projevuje nejen výrazy pro příslušné abstraktní pojmy, nýbrž i formami syntaktickými (např. propracováním souvětí podřadného přesnějšími formulami). Dále se projevuje intelektualizace spisovného jazyka také zvýšenou kontrolou (cenzurou) emociálních prvků (kultura eufemismu).

S pozornějším a náročnějším poměrem k jazyku je spojen normovanější a normativnější ráz jazyka spisovného. Pro spisovný jazyk je charakteristické větší funkční využití gramatických a lexikálních prvků (zvláště zvýšená lexikalizace slovních skupin a přesnější vymezenost funkcí, která se jeví

větší určitostí vyjadřovacích prostředků a ve speciálnějším jejich rozlišování), a pak bohatější společenské formy jazykové (jazyková etiketa).

Ve vývoji spisovného jazyka je zvýšena úloha uvědomělé záměrnosti; jejím projevem jsou různé formy jazykového reformátorství (zvláště purismus), jazyková politika, důslednější ohled na jazykový vkus doby (jazyková estetika v svých dobových proměnách).

Charakteristické rysy spisovného jazyka jsou nejvíce zastoupeny v řeči souvislé a obzvláště v projevu písemném. Psaaná řeč silně působí na mluvenou řeč spisovnou.

Mluvená řeč spisovná je méně vzdálena od řeči lidové, ale přece hranice mezi nimi jsou celkem určité. Vzdálenější od řeči lidové je řeč souvislá, zvláště při veřejných projevech, přednáškách apod., bližší k řeči lidové je řeč střídavě přerušovaná (dialogická), která tvoří stupnici přechodných forem mezi kanonickými formami spisovného jazyka a mezi řečí lidovou.

Pro spisovný jazyk je charakteristická z jedné strany snaha po expanzi, po funkci "koiné", z druhé strany snaha státi se monopolním znakem vládnoucí třídy. Obě tyto tendence se projevují v rázu změn a konservování hláskové stránky jazyka.

Na všechny tyto vlastnosti spisovného jazyka má se hleděti při synchronickém i diachronickém rozboru slovanských spisovných jazyků. Rozbor jejich nemá býti sestaven podle vzoru rozboru dialektů lidových, ani se nemá omezovati na rozbor vnějších podmínek života a vývoje spisovného jazyka.

c) O j a z y c e b á s n i c k é m .

Básnický jazyk zůstával dlouho zanedbanou oblastí lingvistiky. Teprve nedávno začalo intenzivní zpracovávání jeho základních problémů. Většina slovanských jazyků není dosud téměř probádána pod zorným úhlem básnické funkce. Literární historikové se sice občas dotýkali těchto problémů, ale pokud neměli dostatečné přípravy v metodologických otázkách jazykových, nebylo možno vyhnouti se podstatným chybám. Bez odkli-

zení těchto metodologických chyb není možno úspěšně zkoumati konkrétní fakta básnického jazyka.

1. Je nutno, aby byly zpracovány zásady synchronického popisu básnického jazyka, při čemž je třeba se vyvarovati opakované chyby vzájemného ztotožňování básnického a sdělovacího jazyka. Básnická řeč z hlediska synchronického má formu básnického vyjádření (parole), tedy individuálního tvůrčího aktu hodnoceného na pozadí aktuální básnické tradice (básnický jazyk - langue) z jedné strany a na pozadí soudobého sdělovacího jazyka z druhé strany. Vzájemný vztah básnické řeči k těmto dvěma jazykovým systémům je velmi složitý a mnohotvárný a má býti bedlivě zkoumán jak synchronicky, tak i diachronicky. Specifickou vlastností básnické řeči je zdůraznění momentu zápasu a přeformování, při čemž ráz, směr i měřítko přeformování bývají velmi různé. Tak např. přiblížení básnického vyjádření k jazyku sdělovacímu je způsobováno protikladem k dané básnické tradici: sám vzájemný vztah básnického vyjádření a sdělovacího jazyka v některém období je zřetelný, v jiném se skoro neprožívá.

2. Jednotlivé vrstvy básnického jazyka (např. fonologie, morfologie) jsou tak těsně navzájem spjaty, že je nemožné zkoumati jednu vrstvu bez jakéhokoli ohledu na ostatní vrstvy, jak to často dělali literární historikové. Z teze, že je básnická řeč zaměřena na vyjadřování samo, plyne, že všechny vrstvy jazykového systému, mající ve sdělovací řeči jen služebnou úlohu, nabývají v básnické řeči větší nebo menší samostatné hodnoty. Jazykové prostředky seskupené v těchto vrstvách a vzájemný vztah vrstev, směřující k automatizaci v řeči sdělovací, směřují k aktualizaci v řeči básnické.

Stupeň aktualizace různých jazykových prvků v každém daném básnickém vyjádření a v každé dané básnické tradici je jiný; tím je pokaždé dána specifická hierarchie básnických hodnot. Je přirozené, že vztah básnického vyjádření k básnickému a sdělovacímu jazyku je vzhledem k jednotlivým prvkům pokaždé jiný. Básnické dílo je funkční struktura a jednotlivé prvky

nemohou být pochopeny bez souvislosti s celkem. Objektivně totožné prvky mohou v různých strukturách nabývatí naprosto různé funkce.

V básnickém jazyce mohou být aktualizovány i ty akustické, motorické a grafické prvky dané řeči, kterých není využito v jejím fonologickém systému aneb v jeho grafickém ekvivalentu. Přesto však vztah zvukových hodnot básnické řeči k fonologii řeči sdělovací je nepochybný a jen fonologické hledisko je s to, aby odhalilo principy básnických zvukových struktur. Do básnické fonologie patří: stupeň, jak se využívá fonologické zásoby v poměru k řeči sdělovací, zásady, podle nichž se seskupují fonémata (zvláště v sandhi), opětování fonematických skupin, rytmika a melodika.

Veršovou řeč charakterizuje zvláštní hierarchie hodnot: rytmus je organizujícím principem a s ním jsou těsně spjaty ostatní fonologické prvky verše: melodika, opětování fonemat a fonematických skupin. Sloučením různých fonologických prvků s rytmikou vznikají i kanonické prostředky verše (rým, aliterace atd.).

Ani objektivní ani subjektivní akustické nebo motorické hledisko nemůže rozřešit problémy rytmiky, nýbrž může ji řešit jedině fonologická interpretace rozlišující mezi fonologickou základnou rytmu, průvodními mimogramatickými prvky a prvky autonomními. Zákony srovnávací veršové techniky mohou být stanoveny jedině na fonologickém základě. Dvě zevně totožné rytmické struktury náležející dvěma různým jazykům mohou být meritorně odlišné, skládají-li se z prvků majících různou úlohu v příslušných fonologických systémech.

Paralelismus zvukových struktur realizovaný veršovým rytmem, rýmem atd. je jeden z nejúčinnějších prostředků, jimiž se aktualizují různé jazykové vrstvy. Konfrontace zvukových struktur navzájem podobných zdůrazňuje shody i neshody struktur syntaktických, morfologických, sémantických. Ani rým není faktem abstraktně fonologickým; odhaluje morfologickou strukturu i tehdy, kladou-li se vedle sebe podobná morfémata (rým

gramatický), i naopak tehdy, zavrhuje-li se klásti je vedle sebe. Rým je těsně spjat i se syntaxí (jaké prvky sousloví jsou vyzdviženy a kladeny vedle sebe v rýmu) i se slovníkem (jaká je závažnost slov rýmem vyzdvižených, jaký je stupeň jejich sémantické blízkosti). Struktury syntaktické a rytmické jsou v těsném vzájemném vztahu, a to shodují-li se jejich hranice i neshodují-li se (enjambement). Autonomní hodnota obou struktur je v obojím případě zdůrazněna. I rytmická i syntaktická struktura jsou ve veršovém díle zdůrazněny rytmicko-syntaktickými šablonami i odchylkami od těchto šablon. Rytmicko-syntaktické figury mají charakteristickou intonaci a její opětování tvoří melodický impuls deformující intonační poměry řeči, čímž se zase odhaluje autonomní hodnota i melodických i syntaktických struktur veršových.

Básnický slovník je aktualizován stejně jako ostatní vrstvy básnického jazyka. Odráží se buď od dané básnické tradice nebo od sdělovacího jazyka. Nezvyklá slova (neologismy, barbarismy, archaismy atd.) jsou básnicky hodnotná už tím, že se liší od běžných slov sdělovací řeči svou zvukovou účinností, poněvadž běžná slova následkem častého užívání nejsou dopodrobna vnímána v svém zvukovém složení, nýbrž toliko se odhadují; nezvyklá slova obohacují dále sémantickou a stylistickou mnohotvárnost básnického slovníka. V neologismu je zvláště aktualizováno morfologické složení slova. Při výběru slov nejde jen o ojedinělá nezvyklá slova, nýbrž o celá lexikální prostředí, která navzájem interferují a svou interferencí dynamizují slovníkový materiál.

Bohatou možnost básnické aktualizace poskytuje syntax pro své mnohonásobné spětí s ostatními vrstvami básnického jazyka (s rytmikou, melodikou a sémantikou); při tom zvláštního zatížení nabývají zrovna takové syntaktické prvky, kterých je slabě využito v gramatickém systému daného jazyka, např. v jazycích s volným slovosledem nabývá slovosled podstatné funkce v básnické řeči.

3. Badatel se musí vyvarovati egocentrismu, totiž rozbo-

ru a hodnocení básnických faktů minulosti anebo faktů jiných národů pod zorným úhlem básnických návyků badatele samého a uměleckých norem, v kterých byl vychován. Umělecký jev minulosti může ovšem trvati nebo oživnouti jako působivý faktor v jiném prostředí, státi se složkou nového systému uměleckých hodnot, ale při tom se přirozeně mění jeho funkce a jev sám podléhá příslušným změnám. Historie básnictví nemá promítati do minulosti tento jev v podobě přeměněné, nýbrž má jej restaurovati v jeho původní funkci, v souvislosti s tím systémem, v němž jev ten vznikl. Pro každou dobu je nutná zřetelná imanentní klasifikace speciálních básnických funkcí, tj. soupis básnických druhů.

4. Metodologicky je nejméně zpracována básnická sémantika slov, vět a kompozičních jednotek většího rozsahu. Není prozkoumána mnohotvárnost funkcí vyplňovaných trópy a figurami. Vedle trópů a figur, přinášejících jako forma autorova podání, jsou podstatnými prvky a přitom nejméně prozkoumanými sémantické prvky objektivované, promítnuté do umělecké reality, zahrnuté do syžetové stavby. Např. metamorfóza je příbuzná se srovnáním atd. Sám syžet je sémantická kompoziční struktura a problémy syžetového složení nemohou být vyloučeny z bádání o básnickém jazyce.

5. Otázky básnického jazyka mívají většinou v literárně-historických bádáních podrízenou úlohu. Avšak organizujícím příznakem umění, kterým se liší od ostatních semiologických struktur, je zaměření nikoli na to, co se vyznačuje, nýbrž na znak sám. Tak organizačním příznakem básnictví je zaměření na slovní vyjádření. Znak je dominantou v uměleckém systému, a činí-li literární historik hlavním předmětem svého bádání nikoli znak, nýbrž to, co se vyznačuje, probírá-li ideologii literárního díla jako veličinu neodvislou, autonomní, porušuje hierarchii hodnot struktury, kterou zkoumá.

6. Imanentní charakteristika evoluce básnického jazyka se zhusta zaměřuje v literární historii kulturně historickou, sociologickou nebo psychologickou úchytkou, totiž odvoláním

k jevům heterogenním. Místo mystiky kauzálních vztahů mezi různorodými systémy je nutné zkoumati básnický jazyk sám o sobě.

Poetické využití různých slovanských jazyků je velmi cenným materiálem pro srovnávací bádání, protože divergentní strukturální fakty jsou zde dány na pozadí četných faktů konvergentních. Aktuálním úkolem je srovnávací rytmika a eufonie slovanských jazyků, srovnávací charakteristika slovanských rýmů atd.

4.

Aktuální problémy jazyka církevněslovanského.

a) Rozumíme-li staroslovenštinou jazyk, kterého užíli věrozvěstové a jejich žáci pro potřeby liturgické a který byl pak v X. až XII. stol. spisovným jazykem u všech Slovanů užívajících slovanské liturgie, nelze z metodických důvodů připustiti, aby se prostě ztotožňovala staroslovenština s jedním z historických jazyků slovanských a vykládala z hlediska historické dialektologie.

V jazyce, který od počátku nebyl určen pro lokální potřebu, který se opíral o literární tradici řeckou a nabyl pak úlohy slovanské "koiné", musíme už a priori předpokládati prvky umělé, amalgamní a konvenční. Proto je třeba interpretovat vývoj staroslovenštiny na základě principů, kterými se řídí dějiny jazyků spisovných.

b) Zkoumání staroslovenštiny památek X. až XII. stol. ukazuje, že se utvořilo několik lokálních redakcí staroslovenštiny. Ze stanoviska staroslovenštiny jakožto spisovného jazyka nejsme oprávněni uznávati za správnou staroslovenštinu jen jednu z těchto redakcí a pokládati ostatní jen za odchylky od ní a zanedbávati je. Lokální redakce staroslovenštiny (spisovné dialekty staroslovenštiny) je třeba odhalovati rozbořením norem, které si kladli písaři od X. stol. do počátku stol. XII; tyto spisovné dialekty je nutno bedlivě odlišovati od živých

slovanských dialektů, jež pronikají do památek jako omyly a epizodické odchylky od normy přijaté písařem.

Pečlivého zpracování v rámci dějin staroslověnštiny si vyžadují vedle redakcí jihoslovanských a z nich plynoucí redakce ruské také zbytky české redakce a její stopy v nejstarších českých památkách církevních.

c) Pro posouzení původu a složení staroslověnštiny, jakož i pro dějiny živých jazyků slovanských, je ovšem důležitým problémem určití ten živý dialekt slovanský, který vzali věrozvěstové za základ při tvoření spisovného jazyka slovanského. Tento dialekt nelze přímo vyvozovati ze žádného z dochovaných spisovných dialektů slovanských památek; pro jeho určení je třeba užití historicko-srovnávací analýzy spisovných dialektů staroslověnských a rozboru obojího staroslověnského písma; také srovnávací rozbor nejstarších údajů o obojí abecedě pomáhá vyjasnití původní složení abecedy a její fonologickou hodnotu.

d) Při zkoumání dalších osudů staroslověnštiny v různých jejích redakcích v XII. stol., kdy byly do ní jako normy pojaty podstatné hláskoslovné změny, které se do té doby v jednotlivých jazycích staly, je vhodnější užívatí názvu "střední církevně slovanský jazyk".

e) Velmi naléhavým a dosud úplně zanedbávaným úkolem slavistiky je vědecké zpracování dějin církevního jazyka slovanského až do nových časů.

Rovněž velmi naléhavým a metodologicky důležitým problémem slovanské lingvistiky jsou dějiny církevně slovanské vrstvy v slovanských spisovných jazycích národních, zvláště v ruštině, a studium vzájemného poměru této vrstvy k ostatním vrstvám těchto jazyků. Církevně slovanské prvky ve spisovných jazycích slovanských musí být probrány z hlediska jejich funkcí v různých časových obdobích, při čemž je třeba řešiti otázku jejich hodnoty podle požadavků kladených na spisovný jazyk.

5.

Problémy transkripce fonetické a fonologické v jazycích slovanských.

Je nutno unifikovati zásady fonetické transkripce pro všechny slovanské jazyky, tj. zásady, jak se mají písmem reprodukovati nejrůznější hlásky, kterými se realizuje fonologické složení jednotlivých jazyků.

V zájmu synchronického i diachronického zpracování slovanských jazyků a zvláště slovanské dialektologie je rovněž závažným úkolem zjednotiti zásady fonologické transkripce, tj. zásady, jak se má písmem reprodukovati fonologické složení slovanských jazyků.

Rovněž je třeba stanoviti zásady kombinované transkripce fonetické a fonologické.

Nedostatek standardizované fonologické transkripce ztěžuje práci o fonologickém charakterizování jazyků slovanských.

6.

Zásady lingvistické geografie, její užití a poměr ke geografii etnografické na území slovanském.

a) Stanoviti meze prostorové (nebo časové) jednotlivých jevů jazykových je nutný pracovní prostředek jazykové geografie (nebo historie), ale nesmíme činiti z tohoto pracovního prostředku soběstačný cíl teorie.

Nelze pojímati prostorové rozšíření jazykových jevů jako anarchii jednotlivých izoglos. Srovnávání izoglos mezi sebou ukazuje, že je možno spojovati několik izoglos ve svazek, tj. stanoviti ohnisko expanze skupiny jazykových novot a okrajové (periferní) pásy této expanze.

Studium stýkajících se izoglos ukazuje, jaké jevy jazykové jsou nutné v zákonité spojitosti,

Konečně je srovnávání izoglos předpokladem pro základní problém jazykové geografie, totiž pro vědecké rajonování jazyka, tj. dělení jazyka podle nejplodnějších dělidel.

b) Omezujeme-li se na jevy systému jazykového, lze konstatovati, že izolované izoglosy jsou vlastně fikcí, neboť jevy zevně totožné, náleží-li dvěma různým systémům, mohou být funkčně různorodé (např. zdánlivě stejné i má v různých nářečích ukrajinských různou fonologickou platnost: tam, kde před i < o souhlásky změkčují, jsou i a i varianty jednoho fonématu; tam, kde se neměkčí, jsou to dvě fonémata).

c) Jako v historii jazyka se připouští srovnávání s jinými vývojovými jevy, tak i prostorové šíření jazykových jevů může být plodně srovnáváno s jinými geografickými izolacemi, a to především s izolacemi antropogeografickými (s hranicemi faktů hospodářské a politické geografie, s hranicemi šíření jevů hmotné a duchovní kultury), dále pak s izolacemi fyzické geografie (s izolacemi půdy, květeny, vlhkosti a teploty s fakty geomorfologickými).

Při tom se nesmějí zanedbávati zvláštní podmínky toho nebo onoho celku geografického, tak např. srovnání lingvistické geografie s geomorfologií, velmi plodné v evropských poměrech, má v světě východoslovanském značně menší úlohu než srovnávání s izolacemi klimatickými. Srovnávání izoglos s izolacemi antropogeografickými je možné jak z hlediska synchronického, tak i z hlediska diachronického (s daty historické geografie, archeologie atd.), ale obojí hledisko se nemá směřovati.

Srovnávání různorodých systémů může být plodné jen tehdy, dbáme-li rovnocennosti srovnávaných systémů; kdybychom vkládali mezi ně kategorii mechanické kauzality a vyvozovali jevy jednoho systému z jevů systému druhého, zkreslovali bychom syntetické seskupení těchto systémů a zaměňovali bychom vědeckou syntézu zplošťujícím jednostranným hodnocením.

d) Při mapování faktů jazykových nebo etnografických je třeba dbáti toho, že se expanze těchto faktů nekryje s gene-

tickou příbuzností jazykovou nebo kmenovou a že často zabírá území širší.

7.

Problémy všeslovanského atlasu lingvistického, zvláště lexikálního.

Slovanské jazyky jsou si tak blízké, že často rozdíly mezi dvěma sousedními slovanskými jazyky jsou menší než rozdíly mezi dvěma sousedními dialekty některého jazyka, např. italského. Geograficky se skoro vesměs slovanské jazyky stýkají jeden s druhým. Není spojení geografického mezi skupinou jihoslovanskou a severoslovanskou, ale každá z těchto skupin je sama o sobě nepřetržitým geografickým celkem; jedna sahá od Benátek do Thrácie, druhá od Šumavy do Tichého oceánu.

Takovéto podmínky samy sebou pobízejí k myšlence o všeslovanském jazykovém atlasu; není pochyby o tom, že je takového atlasu potřeba. Studium etymologicko-srovnávacího slovníka slovanského není možné bez přesného zjištění hranic, v nichž jsou rozšířena jednotlivá slova. V slovníku Miklosichově i v Bernekrově se pokaždé vypočítávají všechny slovanské jazyky, v kterých jsou reflexy příslušného praslovanského slova, ale z těchto údajů nelze získati přesnou představu o rozšíření příslušného slova, neboť vskutečnosti se meze takového rozšíření vždy přetínají, což se v slovníku neoznačuje. Přesné stanovení izoloxém ve všeslovanském rámci může odkryti nové pohledy na historii všech slovanských jazyků.

Co se týče praktického uskutečnění takového všeslovanského lingvistického atlasu, třeba poznamenat, že jeho uskutečnění je lehčí než je lingvistický atlas každého jednotlivého slovanského jazyka; pro sestavení všeslovanského jazykového atlasu totiž je třeba v každém slovanském území projeti mnohem menší počet míst, než je nutno navštívit, aby vznikl speciální atlas jednoho slovanského území, rovněž i počet otá-

zek lingvistického dotazníku byl by v prvním případě mnohem menší než v druhém.

Prakticky lze práci z o r g a n i z o v a t i t a k o v ý m t o z p ů s o b e m : všechny slovanské akademie by zvolily vhodné komise pro sestavení všeslovanského lingvistického atlasu, totéž by podnikly i vhodné vědecké spolky těch slovanských národů, kteří nemají vědecké akademie. Zástupci všech těchto komisí by se sjeli a dohodli o těchto věcech: a) o hustotě a rozvrhu těch míst, z kterých bude získáván materiál (je důležité, aby síť těchto míst byla všude přibližně stejně hustá, při čemž je ovšem třeba dbáti i rozdílných místních podmínek); b) o jednotné fonetické transkripci; c) o textu dotazníků, tj. o tom, jaká slova mají být zachycována. Program vypracovaný v takovémto poradním výboru akademií byl by přijat všemi akademii a splnění jeho by se vložilo na každou akademii. Takto by se financování a organizace sbírání tohoto dialektického materiálu podle uvedeného programu v území každého příslušného slovanského národa uložilo příslušné akademii. Co se týče slovanských menšin v neslovanských státech, musel by uvedený poradní výbor akademií navázat styky s akademii příslušných států, aby organizovaly lingvistickogeografické studium těchto slovanských menšin podle téhož programu.

Konečně vydání všeslovanského lingvistického atlasu by se provedlo z prostředků poskytnutých všemi akademii slovanských zemí a za redakce zvláštního komitétu, ustanoveného uvedeným poradním výborem akademií.

8.

Metodické problémy slovanské lexikografie.

Studovati původ jednotlivých slov a změny jejich významu je nutno jak pro obecnou psychologii a kulturní dějiny, tak i pro lingvistiku v užším smyslu slova, avšak jenom na takovémto studiu nemůže přestat lexikologie, totiž nauka o slovníku; neboť slovník není jen pouhý shluk velkého množství jednotlivých

slov, nýbrž složitý systém slov, v němž všechna slova jsou ve vzájemném vztahu a jedno druhé navzájem vylučuje.

Význam slova je určován jeho vztahem k ostatním slovům téhož slovníka, tj. jeho místem v daném lexikálním systému: a určití místo, které zaujímá slovo v lexikálním systému, jest možno jen, známe-li strukturu tohoto systému. Na takové studium je třeba obrátiti zvláštní zřetel, neboť až do současné doby se skoro vůbec nebádalo o slovech jako o členech lexikálních systémů, ani se neodhalovaly struktury těchto systémů. Mnoho lingvistů mělo za to, že je slovník - na rozdíl od morfologie, jež nezbytně tvoří spořádaný systém - chaos, který lze spořádati jen čistě vnějšně tím, že se sestaví slova podle abecedy. To je zřejmě omyl. Lexikální systémy jsou ovšem o tolik složitější a obsažnější než systémy morfologické, že se lingvistům snad nikdy nepodaří sestavit je s takovou jasností a přehledností, s jakou lze sestavit systémy morfologické. Avšak jestliže se jednotlivá slova v lexikálním vědomí navzájem vylučují a jsou ve vzájemném vztahu, tvoří slova systémy, formálně analogické se systémy morfologickými, a je nutno, aby tyto systémy lingvisté studovali. V této dosud ještě skoro nedotčené oblasti čeká na lingvisty úloha, zabývat se nejen materiálem samým, nýbrž vypracovati též správné metody pro bádání.

Každý jazyk v každé době má svůj vlastní lexikální systém. Osobitost každého takového systému zvláště jasně vystupuje, srovnáme-li je spolu; při tom je zvláště zajímavé srovnávat jazyky blízké příbuzné, neboť zejména při velkých shodách slovníkového materiálu vyniknou pak zvláště jasně individuální rysy struktury jednotlivých lexikálních systémů. Slovanské jazyky v té věci poskytují neobyčejně vhodné a vděčné pole pro bádání.

9.

Význam funkční lingvistiky pro kulturu a kritiku jazyků slovanských.

Kultura jazyková je péče o to, aby byly v j a z y c e

s p i s o v n é m, a to jak v knižním, tak i hovorovém, posilovány ty vlastnosti, kterých vyžaduje speciální funkce spisovného jazyka.

Jde především o ustálenost, tj. o to, aby bylo z jazyka spisovného odklizeny všechno nenutné kolísání a aby byl vytvořen bezpečný cit jazykový i pro jazyk spisovný; dále jde o výstižnost, tj. o schopnost, jasně a přesně, jemně a bez námahy vyjadřovati nejrůznější odstíny obsahové; konečně o osobitost jazyka, tj. o posilování rysů charakteristických pro jazyk, o který jde. Velmi často při tom jde o to, aby se přijala jedna možnost z různých možností, které se v jazyce vytvořily, nebo aby se přeměnila latentní tendence jazyková ve výrazové prostředky úmyslně užívané.

Co se týče výslovnosti, vyplývá ze základních uvedených požadavků nutnost, aby byla výslovnost ustálena i tam, kde se dosud připouštějí vedle sebe varianty (např. v č. spis. psaná skupina sh- se vyslovuje sch- i zh-, shoda apod., v srch. spis. výslovnost ije, je anebo e).

Pravopis, jako věc jen konvenční a praktická, má být, pokud to jen dovoluje jeho funkce vizuálně rozlišovací, snadný a přehledný. Často měniti předpisy pravopisné, zejména, nemá-li to za účel jeho usnadnění, odporuje požadavku ustálenosti. Rozpory mezi pravopisem slov domácích a pravopisem slov cizích buďtež odklizeny alespoň tam, kde vedou ke zmatkům ve výslovnosti (např. v českém pravopisu v cizích slovech s mívá platnost s i z).

Ve formách pojmenování budiž dbáno individuálnosti jazyka, tj. nebudiž bez naléhavé nutnosti užíváno pojmenovávacích forem v jazyce neobvyklých (např. v češt. slov složených). V zásobě slovní proti požadavku lexikálního purismu nutno postavit požadavek bohatosti slovníka a jeho stylové rozrůzněnosti. Stejně jako bohatosti je však dbáti v zásobě slovní významové přesnosti a ustálenosti tam, kde toho funkce spisovného jazyka potřebuje.

V syntaxi dložno dbáti jak individuální výraznosti jazy-

kové, tak bohatství vyjadřovacích možností významově diferencovaných. Je tedy třeba posilovati rysy, které jsou vlastní jazyku, o který jde (např. vyjadřování slovesné v češtině), ale na druhé straně nesmí se zužovati syntaktickým purismem zásoba možností vyjadřovacích, jejichž oprávněnost se i v syntaxi musí řídití funkcí jazyka (např. potřeba nominální konstrukce v řeči právnické nebo v jiné odborné).

Morfologie má pro individuální výraznost jazyka význam jenom svým obecným systémem, nikoli detailními zvláštnostmi. Proto ze stanoviska funkčního nemá té důležitosti, jakou jí připisovali puristé starého typu. Jest tedy třeba dbáti toho, aby se zbytečnými archaismy morfologickými nerozšiřovala bez potřeby vzdálenost jazyka knižního a hovorového.

Velmi důležitý je pro kulturu jazykovou kultivovaný jazyk hovorový; je pramenem, z něhož beze škody se může stále oživovati jazyk knižní, a utváří prostředí, v kterém lze nejbezpečněji vypěstovati jazykový cit, jenž je nutný pro ustálenost jazyka spisovného.

Jak spisovný jazyk hovorový, tak i spisovný jazyk knižní jsou vyjadřovacími prostředky kulturního života, který u každého národa mnoho přejímá ze společného kulturního fondu celé příslušné vzdělanostní oblasti; je proto přirozené, že odlesk toho kulturního společenství padá i do spisovného jazyka a bylo by nesprávné bojovati proti tomu ve jménu jazykové čistoty.

Péče o čistotu jazykovou má místo v jazykové kultuře, jak vyplývá z výkladů již uvedených, ale každý přepjatý purismus, ať logistický nebo historizující nebo folklorizující, opravdové kultuře spisovného jazyka škodí.

Většinou spisovných jazyků slovanských pro jejich poměrně mladou tradici anebo pro přerušovaný nebo překotný vývoj je péče o kulturu jazyka velmi potřeba.

V poslední době se intenzívně pracuje o vytváření spisovných jazyků slovanských, a to i u kmenů bez ustálené literární tradice jazykové; v této práci příslušela by funkční lingvistice vý-

znamná úloha: zvoliti z existujících fonologických a gramatických variant ty, které jsou nejvýhodnější pro spisovný jazyk, a to buď svými diferenciačními hodnotami anebo schopnostmi pro expanzi; vypracovati písmo a pravopis nikoliv tak, aby byly vedeny úsilím po fonetické transkripci a úvahami rázu diachronického, nýbrž tak, aby se řídily synchronickou fonologií, při čemž by se při vyjádření fonologických korelací dosáhlo maximální ekonomie písma; vypracovati slovník, zvláště terminologii; do vypracování slovníka nemají zasahovati úvahy purismu nacionalistického, archaizujícího ap., poněvadž takový upřílišněný purismus ochuzuje slovník, způsobuje nadbytek synonym, přílišnou etymologickou souvislost termínů se slovy každodenního oběhu, asociativnost a emociální zabarvení škodlivé pro termíny a konečně přílišnou lokální uzavřenost vědecké terminologie.

10.

Užití nových směrů lingvistických na školách středních.

a) P ř i v y u č o v á n í j a z y k u m a t e ř s k é m u .

1. K řešení praktické otázky, jak se má vyučovati jazyku mateřskému na středních školách, přispívala lingvistika historickosrovnávací velmi málo; objektem jejího bádání byl vývoj jazyka a přitom si všímala především starších období jazykových a z jazyka doby současné spíše nářečí než jazyka spisovného.

Nové směry lingvistické mohou dáti i pro řešení této praktické otázky bezpečnější podklad; styčné body mezi novou lingvistikou a úkolem vyučování jazyku mateřskému na střední škole jsou zejména tyto:

lingvistice synchronické jsou objektem bádání synchronické jevy jazykové, tedy vždy jazyk jedné doby, především doby současné: tímto svým objektem se sblíží s úkolem střední

školy, a to tím více, že se i současný spisovný jazyk stává opět objektem lingvistického bádání;

funkční lingvistika vidí v jazyce souhrn účelných prostředků určených rozmanitými funkcemi jazyka a cílem pěstování jazyka mateřského na střední škole je schopnost využití hospodárně a racionálně jazykových prostředků podle účelu a podle situace, tj. schopnost co nejlépe vyhovovati v určitých případech dané funkci jazyka (např. v dialogu, v různých druzích písemností, v úvaze apod.);

pojetí jazyka jako funkčního systému a úsilí stanovití přesné charakteristiky jednotlivých současných jazyků mohou poskytnouti i školské klasifikaci jevů jazykových a výkladu o nich bezpečnější podklad.

2. Podstatný rozdíl mezi vědeckým lingvistickým bádáním a úkolem střední školy v jazyce mateřském je ovšem v tom, že na škole je cílem co nejlepší praktické ovládnutí jazyka v různých jeho funkcích, souvisících s kulturním životem, tedy zvláště spisovného jazyka. V téže věci je právě také důležitý rozdíl mezi předměty naukovými a mezi vyučováním jazyku mateřskému na střední škole: při vyučování jazyku mateřskému nejde o získání jistého množství lingvistických vědomostí.

Rovněž je důležitý rozdíl mezi učením jazykům cizím na školách a mezi učením jazyku mateřskému, lépe řečeno jeho pěstováním: v jazyce mateřském jde o postupné rozvíjení jazykové pohotovosti, kterou si žáci sami ze života přinášejí, a to pro jisté funkce jazyka zcela přesnou a propracovanou.

3. Cíl naukový (teoretický) v jazyce mateřském ustupuje do pozadí před tímto cílem praktickým (technickým) a rozsah teoretického učení lze určovati podle toho, kolik znalostí teoretických o vlastním jazyce mateřském je třeba pokládati za nutné pro příslušný stupeň a druh školy ze stanoviska obecně vzdělávacího a kulturního a kolik je nutno pro praxi jazykovou v speciálních funkcích jazyka spisovného (v. odst. 8).

4. K uvedenému postupnému rozvíjení jazykovému přamálo může přispěti znalost faktů historického hláskosloví nebo tva-

rosloví anebo znalost toho, jak se třídí dialekty ap. Velmi účelně však k tomu přispívá úvaha o hotovém jazyce, při níž žák rozlišuje jazykové prostředky jemu známé a dosud neznámé, poznává způsob jejich užití a uvažuje o tom, jak se jimi dosáhlo zamýšleného účelu. Rovněž k tomu účelně přispívají vlastní pokusy žákovské, v nichž se žák snaží vyhověti jazykovými prostředky jemu známými dané funkční úloze; ta ovšem začíná nejjednodušší funkcí komunikační a postupně se stává komplikovanější. Takovým způsobem se rozšiřuje a propracovává zásoba slovní, prostředky pojmenovací a usouvztažňovací a poznávají se způsoby jejich užívání (neboli podle tradičních názvů: slovník, nauka o tvoření slov a o jejich významu a skladby v užším i širším smyslu). Takový přístup se nemá omezovati jen na projevy písemné, nýbrž má přihlížeti i k projevům ústním, dbáti i o jejich zvukovou stránku a propracovávati ji.

5. Z funkce spisovného jazyka vyplývá, že nelze takovoto pěstování rozvoje spisovného jazyka ukončiti dříve, než žák dospěje k chápání obsahové stránky oblastí vlastních spisovnému jazyku; naopak, že právě propracování spisovného jazyka v jeho oblastech odlišných od jazyka lidového náleží do vyšších tříd střední školy.

6. Je třeba, aby žáci poznali, že se i spisovný jazyk různí podle účelu, že podstata správného a výrazného stylu je v tom, aby jazykový projev byl adekvátní účelu projevu; nutno naprosto vymýtiti ze škol hodnotící hierarchii stylovou mezi stylem prostým a stylem "ozdobným".

7. Je třeba od počátku - ale postupně - zdůrazňovati z praktických důvodů to, v čem se systém fonologický a gramatický spisovného jazyka liší od jazyka lidového (obecného), známého žákům z rodiny a ze života, ale naprosto není třeba proto učiti i tomu, v čem se s ním jazyk spisovný shoduje. Naopak je třeba velmi pozorně dbáti toho, aby nevznikala u žáka nedůvěra k vlastní znalosti jazyka mateřského; tu nesmí škola negovat, nýbrž se o ni má opírat.

8. Je třeba shrnovat nabyté poznatky o jazyku v poznání

jazykového systému; odhalování jazykového systému a práce s ním má pro žáka také jiný význam než vzdělávání jazykové, ale uvědomění systému je důležité i pro praxi jazykovou, v níž jde o vědomé účelné vyjadřování a tvoření, nutné právě ve funkcích jazyka spisovného.

b) P ř i v y u č o v á n í j a z y k ů m s l o v a n - s k ý m .

1. Všeobecně se uznává, že poznání cizího jazyka slovan-ského na škole musí mít praktický ráz. Takové poznání se obyčejně naprosto oddělovalo od poznání vědeckého, za něž se uznávalo jen poznání historickosrovnávací; takto oddělovati historickosrovnávací studium jazyka jako vědecké studium od poznání praktického, s ním naprosto nesouvisícího, jest však ze stanoviska současné lingvistiky jen předsudek. I praktické učení jazyka může a má být vědecky odůvodněno a opřeno.

Historickosrovnávací lingvistika nemůže poskytnouti praktickému učení jazyka tento vědecký základ. Praktické učení jazyku požaduje poznání jazyka především v určité jeho funkci, v určitém sociálním prostředí, za určité situace, neboť zkoumání jazyka beze zřetele ke konkrétním funkcím je pouhá abstrakce. Proto funkční lingvistika, uznávající jazyk za systém prostředků, kterých užívá mluvící jedinec nebo nějaký celek podle účelu mluvení, poskytuje možnost vědecky řešiti tuto otázku.

2. Je obecně známo, že je dosti málo lidí, kteří by i v svém mateřském jazyce stejně ovládali veškeré funkce; často se vyskytají případy, že jednotlivci, třeba i filologicky vzdělaní, jen stěží napíše nebo vůbec nedovede napsati žádost, oznámení, novinářskou zprávu ap., nejde-li o věc z jeho oboru. Tato skutečnost vytyčuje směrnice praktického učení jazyku: např. na školách obchodních jde o to, aby žáci ovládali ten jazyk, kterého se užívá pro účely obchodní (obchodní řeč hovorovou, korespondenční, novinářskou, řeč obchodních vědeckých článků ap.); na školách středních v užším slova smyslu jde na rozdíl od škol odborných o to, aby žáci ovládali jazyk obecné kultury (tj. jazyk vrstvy vzdělané bez speciálního odborného

zabarvení, a to ve formě mluvené i psané). Mimo speciální funkce jest nutno vždy poznati a ovládnouti jazyková fakta s funkcí elementárních styků sociálních, jako pozdravy, obraty při seznámení, otázky o počasí, o čase ap., ale takových prvků je poměrně málo; jimi může začít každé jazykové učení.

3. Pro učení jazykům slovanským na školách slovanských je třeba využívatí příbuznosti těchto jazyků, a to tak, že je třeba vykládati a cvičiti i při vyučování (přednáškách) i v cvičebnicích od počátku nikoliv jen to, co je společné, nýbrž především to, čím se liší jazykový systém jednoho jazyka slovanského od druhého. Jak učení samo, tak i cvičebnice musí býti diferencní, vybudovaná na roznostech mezi mateřským jazykem žáků a jazykem slovanským, kterému se učí.

4. Při učení je třeba přihlížeti k osobitým rysům fonologického systému (i k jeho realizaci ve výslovnosti a k vyjádření v pravopise) a systému gramatického určitého jazyka slovanského a zároveň k hlavním rysům jeho struktury lexikální. Seznámení s nimi se děje postupně na obvyklých sděleních a na kontextu, nikoliv na jednotlivých slovech. Podrobnosti postupu jsou určovány tím, který slovanský jazyk v kterém slovanském prostředí se studuje, a druhem a stupněm školy i celkovým vzděláním žáků. Např. při popisu fonologického systému ruského pro Čechy zdůrazníme střídání tvrdých a měkkých souhlásek, redukci nepřízvučných samohlásek, hlavní úlohy přízvuku; při popisu fonologického systému českého pro Rusy zdůrazníme úlohu kvantity, její nezávislost na přízvuku, gramatické střídání prepalatálních a postpalatálních vokálů za určitých podmínek (důsledek tzv. přehlásky) ap. Při popisu systému forem slovních je potřebí zdůrazniti produktivní formy flektivní, také při popisu forem skupinových (tzv. skladby) je třeba upozorňovati na důležité rozdíly (pro ruštinu na úlohu pomocného slovesa, na výrazy nutnosti a možnosti, na slovesné výrazy složité, na předložky, spojky a jejich funkce ap.).

Co se týče slovníka, pokládáme za správné, aby se rozšiřovala jeho znalost z kontextu a z jednotlivých jazykových sděle-

ní tak, aby celkový postup měl pro jazykovou příbuznost ráz luštění jazyka studovaného ze strany žáka, nikoliv ráz pouhého učení rozluštěného jazyka učitelem, jak tomu bývá při studiu jazyků zcela cizích a mrtvých (latiny, řečtiny ap.), totiž, aby porozumění převládalo nad pouhým poznáváním. Ovšem i poznání slovníka každého jednotlivého jazyka slovanského má své důležité zvláštnosti, tak např. pro ruštinu jest velmi důležité ukázati vrstvu církevně slovanských prvků v ní a jejich stylistický význam (glava - golova, otvratit' - otvorotit', isčerpat' - vyčerpat' apod.).

5. Je však nebezpečí, aby se při počátečních studia neupevnila představa o větší shodě jazyka vlastního s jazykem, kterému se učí, než je tomu ve skutečnosti: stává se, že se funkce kategorií jiného jazyka slovanského přenáší v systém jazyka mateřského; z toho vzniká svérázný "jazyk všeslovanský" nebo jazyk česko-ruský, srbsko-polský, rusko-bulharský ap. Funkce kategorií je třeba probíratí především v jejich vlastním jazykovém systému.

6. Podle toho, co jsme uvedli, nejdůležitější otázka metodicko-didaktická je zpracovati podle těchto směrnic propracované cvičebnice, chrestomatie a pomůcky, které by umožňovaly postupně ovládnouti jazyk vurčitých jeho funkcích. Soubor takových pomůcek by poskytl bezpečný základ jazykového poznání, s nímž by žák šel do života a jež by mohl rozšiřovati podle úkolů, které mu dají konkrétní okolnosti, a podle sociálního prostředí, do kterého přijde.